

İLK TÜRK-İSLAM TARİHİ: TÜRKLERİN İSLAMİYETİ KABUL ETMESİ

Talas Savaşı (751) (Araplar - Çinliler): Doğudan batıya ilerleyen Çinliler ile Ön-Asya'dan doğuya ilerleyen Araplar, Talas ırmağı kıyılarında savaştılar. Bu savaşta, Orta Asya'nın Çin egemenliğine girmesini istemeyen, Karluk ve Yağma Türkleri, Arapların yanına geçmişler ve savaşı Arapların kazanmasını sağlamışlardır.

Önemi :

- Orta Asya'nın Çin egemenliğine girmesi engellenmiştir (Siyasi).
- Türkler, bu savaştan sonra kitlesel gruplar halinde İslamiyet'i kabul etmeye başladılar.
- Esir alınan Çinlilerden kâğıt yapımı tekniğini öğrenilmiştir

Türklerin İslam Dünyası Üzerindeki Etkinlikleri (İslam Dinine Hizmetleri) :

- Abbasiler döneminden başlayarak Türklerin etkinlikleri artmıştır. Abbasilerde Türkleri devlet hizmetinde görevlendiren ilk halife "Mansur" dur.
- Harun Reşid döneminde Saray Muhafızları Türklerden oluşturulmuştur. Bizans'a karşı sınır boylarında (Uc-Avasım) İslam dünyasını savunmuşlardır.
- Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde Türkler'in askeri etkinlikleri arttı. Mu'tasım döneminde Türkler için "**Samerra**" şehri kuruldu.
- Azerbaycan'da başlayan ve devleti (Abbasileri) tehdit eder hale gelen Babek İsyanı **Mu'tasım** döneminde Türkler tarafından bastırılmıştır.
- Büyük Selçuklular, Abbasi Halifesini **Büveyhoğullarının** baskısından kurtardılar.
- Batı'da Bizans ve Haçlılara karşı, doğuda Moğol tehlikesine karşı İslam dünyasını Türkler korumuşlardır.
- Değişik bölgelerde kurmuş oldukları devletler yoluyla İslamiyet'i batı ve doğu'da yaydılar.
- İslam uygarlığının gelişmesine büyük katkıda bulundular. (Farabi, İbn-i Sina, Biruni, Harezmi, İbn-i Türk önemli Türk Bilim adamlarıdır.)
- Eğitim ve Öğretim Kurumları açısından İslam dünyasının gelişmesini sağladılar (Nizamiye Medresesi)
- İslam Sanatına' da katkıda bulunmuşlardır.

Özetle:

İslamiyet'i her türlü iç ve dış tehlikelerden korumuşlardır. İslamiyet ' in yayılmasına ve bir dünya dini olmasına katkıda bulunmuşlardır. İslam dünyasına önemli devlet, bilim ve sanat adamları kazandırmışlardır.

B. Tarihte Kurulan İlk Müslüman Türk Devletleri.

1. Karahanlılar (840-1212)
2. Gazneliler (963-1187)
3. Tolunoğulları (868-905)
2. İnşidiler (Akşitler) (935-969)
5. Büyük Selçuklular ve Bağlı Devletler: (Horasan, Kirman, Irak, Suriye ve Türkiye Selçuklu Devletleri.

- Atabeylikler:** Salgırlılar, ildenizoğulları, Beg-Teginoğulları, Böriler ve Zengiler)
6. Harzemşahlar (1097-1231)
 7. Eyyûbiler (1174 - 1250)
 8. Memlükler (1250-1517)
 9. Moğollar (1206-1227)

Not: Türkler ilk defa Müslümanlarla Hz. Ömer zamanında karşılaştı.

Hz Osman zamanında İran'ın fethinin tamamlanması ile Türklerle Müslümanlar komşu duruma geldiler ve yer yer sınırlı çatışmaları yaşandı. Hz. Osman Döneminde Hazar Türkleri üzerine yürüyen İslam Ordusu Hazarlar tarafından geri püskürtüldü. En şiddetli savaşlar Emeviler dönemindeTürgişlerle olmuştur. Emeviler döneminde İslâm Ordularının Maveraünnehir'i fethi, bölgede bulunan Türk devletleri yüzünden başarılı olamadı.

Türklerin Müslüman Olma Nedenleri:

1. Dinsel ve Sosyal Nedenler:

- Türklerin doğuştan savaşçı olmaları ve her Türk erkeğinin asker sayılması
- İslâmiyet'in kendi dinleri ile olan benzerliği
- Türklerin Sosyal hayattaki birtakım unsurlarının ve yaşam biçimlerinin İslâmiyet'te de olması

2. Ekonomik Nedenler:

- Türklerin haraç ve cizye vergisinden kurtulmak istemeleri
- Abbasi ordusunda ücretli askerlik yapma istekleri

3. Siyasi Nedenler:

- Türklerin Çinlilere karşı güçlü bir müttefik elde etmek istemeleri
- Abbasilerin ılımlı politikaları

3. KARAHANLILAR (840 – 1212)

Karahanlı Devleti, 840 - 1212 yılları arasında Orta Asya ve günümüz Doğu Türkistan toprakları üzerinde hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Karahanlı Devleti'nin kullandığı yazı diline Karahanlı Türkçesi veya Hakaniye Türkçesi denilmiştir.

Bazı tarihi kaynaklarda bu krallık, "**İlekhan Krallığı**" olarak geçer. Bu dönem ile ilgili bulunan madeni paraların bir çoğunda "**İlek**" sözü vardır.

İslâmi kaynaklarda, örneğin Ali ibn el-Esir, o hanedanın ismini "**Al-Hakaniya**, veya "**Al-Haniya**" bazı Arap kaynaklarında ise "**Al-Afrasiye**" diye tanımlamıştır.

Merkez: Balasagun

Karahanlılar, , Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devletidir. Bu özelliğinden dolayı Türk tarihinde Karahanlıların özel bir yeri ve önemi vardır. Hâkaniye ve İlig-Hanlar şeklinde de isimlendirilen Karahanlılar devletini, **Karluk - Yağma – Çiğil** ve **Tuhsi** gibi Türk boylarının desteğiyle kuruldu.

Bilinen İlk Karahanlı Hükümdarları; **Bilge Kül Kadir Han**, Maveraünnehir'deki Samanoğulları Devleti ile mücadelelerde bulundu. Kadir Han 893'te başkenti **Kaşgar**'a taşıdı. Bu dönemde yeğeni **Satuk Buğra Han** Müslümanlarla temas kurmuş ve İslam dinini kabul etmiştir. Müslüman olduktan sonra Abdülkerim adını alan Satuk Buğra Han, amcasından sonra tahta geçince İslamiyet'i resmi din olarak kabul etti (920). Böylece Abdülkerim Satuk Buğra Han, tarihte ilk Müslüman Türk hükümdarı unvanını almıştır. Bu dönemden sonra İslâmiyet hızla Türkler arasında yayıldı.

Karahanlı hükümdarı Ebu Nasr döneminde Gaznelilerle birlikte Samanoğulları devletine son verilerek ilk defa Abbasi halifesi tarafından İslam hükümdarı olarak tanındı.

En parlak dönemlerini **Yusuf Kadir Han** zamanında yaşamışlardır. Buhara, Karahanlı hükümdarı Nasr Bin Ali

döneminde alınarak Samanoğullarının son verildi. Böylece Maverünnehir bölgesi Karahanlılarının eline geçti.

Devletin Zayıflaması ve Yıkılması:

Yusuf Kadir Han'ın ölümünden sonra, taht kavgaları ve Gazneliler ile mücadele, devleti yıpratarak doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştu (1042).

Tamgaç Buğra Han Doğunun merkezi Kaşgar'ı kendisine başken yaptı.

Batının merkezi Semerkant'ı ise Ahmet Arslan Han kendisine başkent yapmıştır. Böylece ülke ikiye bölünmüştür.

Doğu Karahanlılar:

Doğu Karahanlılar Devleti'nin sınırları Kaşgar, Fergana, Balkaş Gölü civarına kadar uzanmıştır. En önemli şehirleri Balasagun, Talas ve Kaşgar şehirleri idi.

Bu devlet 1090 yılında Selçuklulara bağlandı ve 1130 yılında Karahitaylar bu devlete son verdiler.

Doğu Karahanlı Devleti'nin ilk hükümdarı sayılan Tamgaç Buğra Han adil bir hükümdar olarak tanınmaktaydı. Yusuf Has Hacip'in yazdığı Kutadku Bilig dönemin hükümdarı Tamgaç Buğra Han'a sunulmuştur.

Batı Karahanlılar:

Batı Karahanlılar ise Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah bir Karahanlı Prensesi ile evlenerek iki devlet arasında akrabalık kurdu ve böylece Karahanlıları Melikşah Selçuklulara bağladı (1074). Selçukluların Katvan Savaşı'nda yenilmesiyle Batı Karahanlılar Karahitay hâkimiyetine girdi (1141). Daha sonra Harzemşahlar bölgedeki Moğol hâkimiyetine son vermiş son Karahanlı hükümdarı Osman Han'ı da ortadan kaldırarak bu devleti yıkmışlardır (1212).

Karahanlılar'da Soslay Hayat:

Hükümdarın Halkına Karşı Sorumlulukları:

Paranın değerini yani ekonomik istikrarı korumak, Geçim sıkıntısı oluşturmamak, Kanunları adalete uygun olarak belirleyip uygulamak, Zorbalık ve kargaşaya engel olmak, Ülke içinde dirilik ve düzenin teminini sağlamak Halkın güven içinde yaşamasını sağlamak

Halkın Hükümdara Karşı Sorumlulukları:

Hükümdarın emir ve fermanına mutlaka itaat etmek, Hazine hakkı olan vergiyi ödemek, Hükümdarın dostunu dost, düşmanını düşman bilmek

Karahanlıların Önemli Özellikleri:

1. Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olup, Türk İslam tarihini başlatmışlardır.
2. Karahanlılar Türkçeyi (Hakaniye Lehçesi) resmi dil olarak kullanmışlardır ve Türkçenin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Sarayda ve halk arasında Türkçe konuşulmuştur. Bu durum Karahanlıların ulusçu bir anlayış benimsediklerini göstermektedir.
3. Karahanlılar Türk İslâm kültür ve medeniyetinin temelini atarak ilk Türk İslam eserlerini ortaya koymuşlardır. Bu eserlerin en önemlileri:

Yusuf Has Hacip: Balasagun şehrinde doğmuş, XI. Yüzyılda yaşamış bir şairdir. Kutadgu Bilig, Türk – Xislam Edebiyatının ilk eseridir. Kitap yaklaşık 6500 beyitten oluşuru ve kitabın bir kopyası Fergana, Mısır ve Viyana'da bulunmaktadır.

-Yusuf Has Hacib'in yazdığı Kutadgu Bilig Doğu Karahanlı Hükümdarı Buğra Han'a sunulmuştur.

Kaşgardlı Mahmut ile aynı dönemde Karahanlı Devleti sınırları içinde yaşamıştır. Bir siyasetname özelliği taşıyan, insanın yaşamında ihtiyaç duyacağı tüm bilgileri içeren ve "**Mutluluk Veren Erdem**" anlamına gelen "**Kutadgu Bilig**" adlı eseri yazmıştır. Yusuf Has Hacib esirinde devleti yöneten kişilere de seslenir ve nasıl bir idare izlemeleri gerektiğini anlatır. Ayrıca bu kitapta devlet yönetimi ile ilgili;

-Kanun ve adalet

-Refah ve mutluluk

-akıl ve ilim

-Akıbet (hayatın sonu) bahsetmiştir.

Kaşgarlı Mahmut: İlk Türk haritacısıdır. XI. Yüzyılda yaşamıştır. İlk Türkçe sözlük özelliği taşıyan Divan-ı Lügati't Türk en önemli eseridir. Bu eseri 1072-1074 yılları arasında tamamlayarak Bağdat'ta bulunan Abbasi Halifesi el-Muktedi Billah'a sunmuştur. Türk kültürünün ve dilini Araplara öğretip tanıtmak için bu eser yazılmıştır. Bu eser 1908 yılında İstanbul'da bulunmuş ve 1915, 1916 yıllarında ilk baskısı yapılmıştır. UNESCO 2008 yılını Kaşgarlı Mahmut yılı olarak ilan etmiştir.

Divan-ı Hikmet: **Ahmet Yesevi** tarafından yazılmış bir ahlak kitabıdır.

Atabet'ül Hakayık: **Edip Ahmet** tarafından yazılmıştır. İslamiyet'i Tasavvufi olarak anlatan bir Türkçe eserdir.

Özet Notlar:

Batı Karahanlılara ise 1212'de Harzemşahlar son vermiştir.

-İslamiyet'i, Satuk Buğra Han zamanında kabul etmeye başladılar. İslamiyet'i kabul edince "Abdülkerim" ismini almıştır.

- Karahanlılar arasında İslâmiyet'in yayılması ve kabul edilmesinde Samanoğullarının etkisi büyüktür.

-İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen, öz kültürlerini korumuşlardır.

- Karahanlılar dönemi, İslâmiyet öncesi Türk kültüründen İslâmi kültüre geçişin ilk halkasıdır. Bu nedenle Türk-İslam kültür birleşmesinin başlangıcı Karahanlılar dönemi olarak kabul edilmiştir.

-Karahanlılar ticareti geliştirmek amacıyla "**ribat**" denilen kervansaraylar yapmışlardır.

-Düzenli bir posta teşkilatı kurmuşlardır.

-Hastaneler yaparak sağlığa önem vermişlerdir.

-Resmi dil Türkçe (hakaniye) ve Uygur yazısını kullanmışlardır.

-"Sattuk Buğra Han Destanı" ve "Cengiz Name" adlı eserlerle Türk ve İslam kültürünün kaynaştırılarak verilmiş önemli eserdir.

4. GAZNELİLER (963 - 1187)

Merkez: Gazne (Doğu Afganistan). Devlet bugünkü Afganistan ve Pakistan dolaylarında hüküm sürmüş bir Türk-İslam devletidir.

Kurucu: Alp Tigin olarak kabul edilse de asıl kurucusu Sebük Tigin'dir.

Devlet, ismini Doğu Afganistan'da bulunan ve devlet merkezi olarak seçilen Gazne şehrinde almıştır. Ancak bu devlet tarihi kaynaklarda **Yeminiler veya Sebükteginiler** olarak da zikredilmiştir.

Samanoğulları Devleti'nin (819-1005) dağılmaya başladığı dönemde, bu devlette komutanlık ve valilik yapan Horasan Emiri **Alp Tigin**, Doğu Afganistan'daki Gazne şehrini ele

geçirerek Gazne Devleti'nin temelini attı. (693) Alp Tigin'den sonra gelen İbrahim Bilge Tigin ve Piri Tigin zamanlarında Gazneliler, Samanoğulları Devleti'ne bağlı olarak varlıklarını devam ettirdiler. **Sebük Tegin'in** başa geçmesiyle Gazneliler bağımsız devlet haline geldi. Bu nedenle **Sebük Tigin** devletin asıl kurucusu olarak kabul edilir. Sebük Tigin'in ölümüyle yerine oğlu Mahmut geçti. Böylece devlet yönetimi saltanat haline geldi. En parlak dönemlerini Sultan Mahmut zamanında yaşadılar. Samanoğulları, Karahanlılar ve Selçuklularla mücadele etmişlerdir.

Sultan unvanını ilk kullanan hükümdar olan **Gazneli Mahmut**, Hindistan'a 17 sefer yapmış, kuzey bölgelerine İslamiyet'in girmesini sağlamıştır. Sultan Mahmut'un 1030 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu Mesut babası gibi başarılı olmadı ve bu dönemde Gaznelilerin Selçuklularla yaptıkları **Nesa**(1035), **Serahs**(1038) ve **Dandanakan**(1040) savaşlarını kaybettiler.

Dandanakan Savaşı ve Önemi:

Selçukluların Horasan'a yerleşmeleri ve Tuğrul Bey'in Nişabur'da adına hutbe okutup bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Sultan Mesut, büyük bir ordu ile Selçuklular üzerine yürüdü. Gazneli ordusunun gücü karşısında Selçuklular, meydan savaşından çekinerek vur-kaç taktiği ile Sultan Mesut'un ordusunu iyice yıpratıktan sonra Dandanakan denen yerde karşı karşıya geldiler. Savaş 3 gün sürdü ve Gaznelilerin yenilmesiyle sona erdi. Böylece Gaznelilere ait silahlar ve ganimetler Selçukluların eline geçti.

Savaşın Önemi:

Dandanakan savaşından sonra Gazneliler giderek zayıflayarak yıkılış sürecine girdi. Selçuklu Devleti'nin Batıya doğru ilerleyişi hızlandı.

Gaznelilere, Afgan yerlilerinden olan "Gurlular" son vermiştir (1187).

Gazne halkının çoğunluğunu Afgan, Hint, Fars ve çeşitli Türk boyları oluşturuyordu. Bu durum Gazne Devleti'nin siyasi, kültürel ve toplumsal yönden etkiledi. Çok geniş bir sahada halkı idare eden Gazne Devleti az sayıdaki Türklerden oluşan merkezi kuvvete dayanıyordu. Bu durum Gazne ordusunun da farklı topluluklardan oluşmasını zorunlu kılıyordu. Gazneli ordusunda askerler değişik etnik topluluklardan toplanmıştı. Çeşitli toplulukları birbirine karşı denge unsuru olarak kullanan Gazneliler Devleti'nin yönetim anlayışı, bir grup ayaklanırsa diğer toplulukları ayaklananların üzerine göndererek düzeni sağlamaya çalışmışlardır.

Gaznelilerin Önemli Özellikleri:

1. Gazneli Mahmut İslamiyet'i yaymak için Hindistan'a seferler (17 sefer) düzenlemiştir. Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında bu seferlerin büyük katkısı olmuştur ve Gazneli Mahmut İslâm dünyasında bir kahraman haline gelmiştir.
2. Sınırları içerisinde birçok milleti barındıran Gazneliler, bu nedenle imparatorluk karakteri taşıyan ilk Türk İslam devletidir.
3. Gaznelilerin resmi yazı dilleri Arapçadır. Sarayda Türkçe konuşmuşlar ve edebiyat dili olarak da Farçayı kullanmışlardır.
4. Sultan ve padişah unvanını kullanan ilk Türk hükümdarı da Gazneli Mahmut olmuştur.
5. İslamiyet'in korunması ve yayılması için çalışmışlardır.
6. Selçuklular; Nesa, Serahs ve Dandanakan Savaşlarında Gaznelileri yendiler.

7. İranlı şair Firdevsi tarafından yazılan "**Şehname**" Sultan Mahmut'a sunulmuş önemli bir eserdir.

8. Tahkik-i Mâli'l-Hind: Ebu Reyhan El Birunî Sultan Mahmut'un isteği üzerine Hindistan'ın coğrafyası, gelenek ve görenekleri, tarihi konu edilerek yazılmış önemli bir eserdir.

9. Sultan Mahmut halkın yararına çarşı, köprü, su yolu ve kemerler yaptırmıştır.

10. Gaznelilerin İslamiyet'i Hindistan'a kadar yayması Hindistan'daki Kast sistemine büyük bir darbe vurmuş; Yeniçağ'da Hindistan'da Babür Devleti'nin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır.

Ayrıca daha sonradan; Pakistan, Afganistan, Bangladeş ve Hindistan'a bağlı olan Keşmir gibi yerlerdeki halkın Müslüman olmasını ve bu devletlerin kurulmasına neden olmuştur.

MISIR'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

İslam Devleti topraklarına katıldıktan sonra eyalet hâline getirilen Mısır, merkezden gönderilen valiler tarafından yönetilmeye başlandı. Abbasi Devleti'nde merkezi yönetim zayıfladığında Mısır'a atanan valiler gitmeyerek yerlerine naiplerini gönderdiler. Bir süre sonra da bağımsızlıklarını ilan ederek Mısır'da 1000 yıl boyunca Türkler egemenliğini başlatmışlardır.

Mısır'da Kurulan Başlıca Türk Devletleri:

1. Tolunoğulları (868-905)
2. İhsidiler (935-969)
3. Eyyubiler (1174-1250)
4. Memlükler (125-1517)
5. Osmanlılar (1517-1881)

1. TOLUNOĞULLARI (868 - 905)

Tolunoğlu Ahmet, babasının ölümü üzerine yerine geçti ve Bağdat'taki taht kavgalarından yararlanarak Abbasi Halifesi'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etti (868).

Bu devlet Mısır 'da kurulan ilk Türk-İslam devletidir. Merkezi Fustat (Mısır) olmuştur. Halkın çoğunluğu Araplardan ve yönetim ise Türklerden oluşmuştur. Tolunoğlu Ahmet; Suriye, Lübnan, Filistin ve Bingazi'yi fethederek ülkesini genişletti. Anadolu'yu elinde tutan Bizans ile iyi ilişkiler kurdu.

Devletin Yıkılması:

Ahmet ölünce yerine oğlu Humaraveyh geçti. Ancak bazı devlet adamları tanımayarak ayaklandılar. Bu ayaklanmalar bastırıldıysa da yeni taht kavgaları tekrar çıktı. Bu durum Tolunoğullarını zayıflattı. Bu iç karışıklıktan yararlanan Abbasiler Tolunoğulları Devleti'ne son verdiler. Tolunoğulları'nın ortadan kalkması bölgeye huzur getirmedi bölgedeki karışıklıklar devam etti.

Tolunoğulları döneminde Mısır oldukça parlak bir dönem altın çağını yaşadı. Mısır halkı ekonomik açıdan gelişmiş bir döneme ulaştı. Tolunoğlu Ahmet, kurmuş olduğu "Maristan" adını verdiği hastane ve eczane için 60 bin dinar ayırmıştı. Hastaneye esir, zengin veya fakir herkes alınır, hatalardan tedavi için herhangi bir ücret alınmazdı.

Tolunoğulları döneminde Mısır'da akıl hastalarının tedavi edilebildiği hastane açılmıştır.

Tolunoğulları kendilerinden sonra Mısır'da yaklaşık 1000 yıl sürecek olan Türk hâkimiyetinin öncüleri olmuşlardır.

2. İHŞİDİLER (AKŞİTLER) (935 – 969)

Mısır 'da kurulan ikinci Türk-İslam devleti Muhammed bin Toğaç tarafından Merkezi Fustat (Mısır) olmak üzere kurulmuştur (935).

Muhammet bin Toğaç Mısır'a vali olarak atandı ve bir süre sonra bağımsızlığını ilan etti. Bu duruma Abbasiler pek ses çıkarmadı. Muhammet döneminde Mısır'da adaletli bir yönetim oluşturuldu. Suriye, Filistin ve Lübnan'ı ele geçirdi. Muhammed ayrıca kutsal şehir olan Mekke ve Medine'yi de ele geçirdi. Muhammet ölünce yerine çocuk yaşta oğlu Unûçur geçti. Yeni hükümdarın çocuk yaşta olması nedeniyle naipliğini Habeşli Kâfur üstlendi. Kâfur, yıkılışına kadar devletin en etkili yöneticisi oldu.

Devletin Yıkılışı:

Kardeşler arasında taht kavgaları başladı. Taht kavgalarından usanan devlet yöneticileri Fatimiler'den yardım istediler. Fatimiler de duruma müdahale ederek Tolunoğulları Devleti'ne son vererek Mısır'ı ele geçirdiler (969).

Bilgi Notu:

Kâğıt MS. II. Yüzyılda Çin'de icat edildi. Talas Savaşı'ndan sonra Türkler kâğıt yapma tekniğini Çinlilerden öğrenmiş. Semerkant'ta ilk kâğıt fabrikasını kurmuşlardır. Haçlı Savaşları ile Kâğıt Avrupa'ya taşınmıştır.

-İslâmiyet'i ilk kez devlet dini olarak kabul edenler İtil (Volga) Bulgarları oldu (922).

-Karahanlılar Orta Asya'da kurulan ilk Türk-İslam devletidir (840).

İslam Dini'in Türk toplum yapısına etkileri:

-Türkler yerleşik hayata geçişleri hızlandı. Kent, köy, kasabalarda oturanların sayısı arttı.

-Çeşitli dillerin konuşulduğu Türk toplumunda İslam hukuku belirleyici oldu.

-Vergiler; İslami usullere göre; zekât, haraç ve cizye şeklinde toplandı.